

УДК 378.126+337.134:371.11

В. А. ВОЛКОВА

кандидат педагогічних наук, доцент

Б. О. ВАСИЛЬЄВА

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “НАВЧЕНІСТЬ” ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглянуто погляди вчених на сутність поняття “навченість” стосовно дітей дошкільного віку, що визначають як сукупність інтелектуальних властивостей людини, від яких за наявності й відносній рівності інших початкових умов залежить продуктивність навчальної діяльності. Теоретично обґрунтовано, що навченість тісно пов’язана з розумовим розвитком, проте ці поняття не тотожні. Визначено, що висока навченість має загальні психофізіологічні передумови, але вона також залежить і від спеціального досвіду рівня сформованості навчальної діяльності, по-різному виявляється в різних діяльностях і в різних навчальних предметах. Встановлено, що сформованість операцій класифікації та серіації є центральним показником рівня інтелектуального розвитку дитини. Зауважено на тому, що оволодіння класифікацією сприяє розумінню дитиною того, що лежить у основі схожості та відмінності предметів, розвитку вміння виділяти загальнозначущу властивість.

Ключові слова: навченість, здібності, розумовий розвиток, класифікація.

Основний шлях розвитку на етапі дошкільного дитинства – збагачення й наповнення його найбільш значущими формами та способами діяльності, основною метою якої є розвиток її специфічних видів і розумових здібностей дитини. Вирішального значення набуває формування в дошкільника активно-пізнавального ставлення до навколишньої дійсності, уміння успішно орієнтуватися в усьому розмаїтті предметів і явищ, здатності довільно регулювати свою пізнавальну діяльність. Ці внутрішні передумови забезпечують продуктивність розумової діяльності дитини, визначають легкість і швидкість засвоєння нової інформації, здатність її творчого використання у вирішенні широкого кола життєвих завдань.

Але наразі поза увагою лишається чи не найголовніше завдання пізнавального розвитку дошкільників – формування в них активності й самостійності розумової діяльності. Самоцінність розумової діяльності дитини і є однією з найважливіших її характеристик. І це не лише вміння дошкільника без допомоги дорослого вирішувати нові нескладні завдання, а й уміння самостійно ставити нові цілі й досягати їх шляхом власного пошуку.

Під час відбору дітей до школи, навчальні програми яких значно ускладнені, до інтелекту висувують підвищені вимоги. Інтегральну психічну властивість індивіда, що виражається в більшій або меншій швидкості засвоєння нових знань, умінь і навичок, визначають як навченість – здатність до навчання. Висока навченість залежить і від спеціального досвіду навчальної діяльності, і від рівня її сформованості. Одним із головних пі-

знавальних процесів є мислення, яке містить цілу низку форм і процесів, зокрема й процес класифікації.

Психологи (Л. Виготський, О. Запорожець, Д. Ельконін, М. Поддьяков) стверджують, що саме в дошкільному віці особливо бурхливо відбувається розумовий розвиток, темпи якого поступово уповільнюються. Саме тому треба максимально використовувати потенційні можливості дітей для розвитку пізнавальних здібностей. На думку О. Запорожця, оволодіння дитиною способами практичної та пізнавальної діяльності, що мають соціальне походження, відіграє істотну роль у формуванні не тільки складних видів абстрактного, словесно-логічного мислення, а й мислення наочно-образного, характерного для дітей дошкільного віку.

Проблему місця різних видів діяльності в психічному розвитку дитини досить повно розглядають у сучасній дитячій психології (Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, В. Котирло, О. Леонтьєв). Дослідники дитячої творчості (Н. Ветлугіна, Л. Виготський, Н. Гавриш, Т. Казанова, Н. Карпинська, В. Котляр тощо) довели педагогічну цінність різних видів художньої діяльності (образотворчої, мовленнєвої, музичної, театральної-ігрової) для розвитку творчих потенцій дошкільників. Проблему навченості безпосередньо досліджували А. Іванова, З. Калмикова тощо.

Мета статті – визначення змісту й сутності поняття “навченість” і умов її розвитку в дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження – теоретичні: аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, визначення основних понять дослідження; узагальнення й систематизація отриманих даних.

Навченість визначають як сукупність інтелектуальних властивостей людини, від яких за наявності й відносній рівності інших початкових умов (початкового мінімуму знань, позитивного ставлення до навчання тощо) залежить продуктивність навчальної діяльності [3, с. 32]. Такими властивостями є: узагальненість розумової діяльності, її спрямованість на абстрагування й узагальнення істотного в навчальному матеріалі; усвідомленість мислення, що визначають співвідношенням його практичної та словесно-логічної сторін; гнучкість розумової діяльності; стійкість розумової діяльності; самостійність мислення, сприйнятливості до допомоги.

Характер поєднання вказаних властивостей визначає індивідуальні відмінності в навченості та є її якісним показником. Рівень розвитку цих властивостей мислення є показником, з якою легкістю досягають високого рівня засвоєння знань; він позначається як “економічність мислення” та є кількісним показником навченості.

У цілому навченість можна визначити як сприйнятливості до засвоєння знань і способів навчальної діяльності. Вона є відносно стійкою властивістю особистості. Це поняття за своїм змістом є вужчим, ніж поняття “здатність”, що визначають як властивість особистості, яка є умовою успішного виконання певних видів діяльності. Здатність включає високу навченість певних видів діяльності. Подібно до того, як розрізняють здібнос-

ті загальні та спеціальні, дослідники розрізняють навченість загальну й спеціальну. Спеціальна навченість виявляється тільки під час вивчення певного предмета [2; 3; 6].

Навченість тісно пов'язана з розумовим розвитком, проте ці поняття не тотожні. Висока навченість сприяє більш інтенсивному розумовому розвитку, проте з високим розумовим розвитком може поєднуватися відносно більш низька навченість, яку компенсує велика працездатність.

Рівень розумового розвитку підвищується з віком, тоді як навченість може бути постійною протягом тривалого періоду, а в якихось випадках (у більш ранні вікові періоди) вона може бути навіть вищою, особливо в процесі оволодіння мовою.

Для визначення рівня навченості має значення не стільки результативний бік (що характерно для розумового розвитку), скільки сам процес формування знань і прийомів – ступінь легкості та швидкості набуття знань, організації їх системи, оволодіння прийомами розумової діяльності. Тому не випадково для виявлення навченості необхідний навчальний експеримент, що розкриває потенційні можливості розвитку учня, а не наявний його стан [3, с. 35].

Учені зазначають, що висока навченість має загальні психофізіологічні передумови, закладені в могутній і розгалуженій мережі асоціативних нейронів кори головного мозку, які спричиняють більш-менш високу пластичність і пристосовність індивідів. Але вона також залежить і від спеціального досвіду рівня сформованості навчальної діяльності. Отже, коректну діагностику навченості не можна зводити тільки до використання швидкісних інтелектуальних тестів – вона вимагає врахування більш широкого комплексу понять (зона найближчого розвитку, креативність).

Уявлення про навченість як вияв рівня інтелектуального розвитку виникло в контексті поняття “зона найближчого розвитку”, яке запропонував видатний психолог Л. Виготський. Зміст цього поняття розкривається так: дитина, наслідуючи однолітків і дорослих, у колективній діяльності з ними може зробити набагато більше, ніж входить у межі її особистих можливостей, і це вона робить із розумінням. Те, що дитина хоче й може зробити сьогодні за допомогою інших, завтра вона буде робити самостійно. Це “те” і є змістом “зони найближчого розвитку”, вона “допомагає нам визначити наступний день дитини, динамічний стан її розвитку, який враховує не тільки вже досягнуте, а й те, що перебуває в процесі визрівання” [1, с. 138].

При широкому трактуванні навченість розглядають як загальну здібність до засвоєння нових знань. Так, на думку З. Калмикової, навченість є синонімом продуктивного мислення (тобто здібності отримувати знання в процесі навчання). “Ядром” індивідуального інтелекту, на її думку, є можливості дитини до самостійного відкриття нових знань [3, с. 37].

У вужчому значенні слова навченість – це величина й темп приросту ефективності інтелектуальної діяльності під впливом тих або інших навчальних дій.

Показниками навченості є такі характеристики інтелектуальної діяльності дитини:

1. Потреба в підказці.
2. Витрати часу на знаходження принципу аналогії фігур.
3. Види помилок із аналізом їх джерел.
4. Кількість необхідних дитині вправ (А. Іванова) [2, с. 74].

Навченість – це здібність до оволодіння нового, зокрема навчального, матеріалу (нових знань, дій, нових форм діяльності). Навченість, ґрунтуючись на здібностях (зокрема особливості сенсорних і перцептивних процесів, пам'яті, уваги, мислення й мовлення) і пізнавальній активності суб'єкта, по-різному виявляються в різних діяльностях і навчальних предметах [4].

Особливе значення для підвищення рівня навченості має формування на певних сензитивних етапах розвитку, зокрема при переході від дошкільного дитинства до систематичного навчання в школі, мета-когнітивних навичок, до яких належать управління пізнавальними процесами (планування й самоконтроль, що виявляється, наприклад, у довільній увазі, довільній пам'яті), мовні навички, здібності до розуміння й використання різних видів знакових систем (символічної, графічної, образної) [2].

Розглядаючи поняття “навченість”, необхідно виділити ті його особливості, від яких залежить легкість оволодіння однорідними знаннями, темп прогресування в них, тобто пов'язати його з поняттям загальних здібностей. У дошкільників такі властивості психіки зумовлюють швидкість і легкість у оволодінні новими знаннями, широту їх перенесення, тобто є їх загальними здібностями до навчання. Для їх позначення в психології широко використовують термін “навченість”.

Чим вище навченість, тим швидше й легше людина набуває нові знання, тим вільніше оперує ними у відносно нових умовах, тим вищим є темп її розумового розвитку. Ось чому вчені-психологи вважають, що навченість, разом з фондом дієвих знань, тобто тих, які людина застосовує на практиці, входить до структури розумового розвитку.

У 5–7 років дитина вже в змозі опанувати на елементарному рівні такими прийомами логічного мислення, як порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація та значеннєве співвіднесення. Перші етапи формування цих прийомів повинні здійснюватися з опорою на наочний, конкретний матеріал і за участю наочно-образного мислення.

На початковому етапі освоєння дошкільниками властивостей предметів відбувається через чуттєве пізнання. Для освоєння операцій класифікації та серіації необхідний розвиток абстрактного мислення. Психологи встановили, що оволодіння логічними операціями посідає істотне місце в загальному розвитку мислення дитини. Так, Ж. Піаже вважав рівень сформованості операцій класифікації та серіації центральним показником рівня інтелектуального розвитку дитини [5, с. 123]. Доведено, що вже в 5–7 років дитина здатна оволодіти на елементарному рівні способами логічного мислення, а

саме: порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація та змістове співвідношення [4]. Оволодіння класифікацією сприяє розумінню дитиною того, що лежить у основі схожості та відмінності предметів, розвитку вміння виділяти загальнозначущу властивість. Класифікація – це вміння подумки поділяти предмети на класи за їх найбільш суттєвими ознаками.

Першим етапом є розвиток і вдосконалення вміння класифікувати предмети на “абстрактному” дидактичному матеріалі. Дітям пропонують ігри на класифікацію предметів за заданими властивостями тощо (кольором, формою, розміром): “Заповни акваріуми”, “Садівники”, “Метелики” тощо. По типу ігор із одним, двома, трьома обручами дітям пропонують розселити рибок у акваріуми, розсадити квіти на клумби тощо. Наприклад, на одній клумбі посадити всі жовті квіти, на інший – усі не товсті, на третій – усі маленькі. Або на першу поляну повинні злітатися всі сині метелики, на другу – всі трикутні. Не сині й не трикутні метелики будуть між полянами, а не на полянах.

У міру освоєння дітьми уміння класифікувати за заданими властивостями, їм пропонують складніші варіанти гри – класифікацію предметів за самотійно виділеними властивостями: “Хто в будиночку живе?”, “Знайди сусідів” тощо. У таких іграх діти самі визначають підставу для класифікації та властивості, за якими об’єднують предмети в ті або інші блоки.

Ускладнення ігор полягає в переході від класифікації за двома властивостями до класифікації за трьома властивостями, до виділення закономірностей створення угруповань [6, с. 17]. Наприклад, у грі “Заповни акваріуми” дають завдання запустити в кожен з двох (трьох) акваріумів “рибок” із заданими властивостями. Потім пропонують визначити, які “рибки” потраплять у сполучені акваріуми. Якщо дитина помиляється – “рибка спливає” з акваріума. На цьому етапі використовують ігри, у яких блоки із заданими властивостями дитина відбирає на дотик, а потім візуально перевіряє правильність виконання завдання. Необхідно заохочувати докладний словесний опис дітьми предметів, уміння виділяти та класифікувати властивості на зір і на дотик. У результаті першого етапу в дітей розвивається вміння класифікувати абстрактний матеріал за різними властивостями зорово та за допомогою дотику, уміння коментувати свої дії.

Другий етап – удосконалення вміння класифікувати предмети на “життєвому” дидактичному матеріалі. Система проведення ігор, їх ускладнення – ті самі, що й на першому етапі, проте на другому етапі діти класифікують “життєвий” матеріал (рибок, метеликів, квіти, будинки, машинки тощо). Наприклад, у грі “Садівники” матеріал містить набір кольорів, відмінних забарвлень (синій, жовтий, червоний), формою пелюсток (кругла, квадратна, трикутна, прямокутна), розміром (великий, маленький), наявністю серединки (наявна, відсутня). Усі варіанти поєднання цих властивостей визначають кількість цього матеріалу – усього в наборі має бути 48 квіток, кожна з яких чимось відрізняється від інших. У результаті другого етапу в дітей розвивається вміння класифікувати за заданими власти-

востями (одній, двом, трьом) на “життєвому” матеріалі та відображати свої дії в мовленні.

Третій етап – розвиток у дітей умінь підбирати й виготовляти дидактичний матеріал, що підлягає класифікації. На цьому етапі пропонують придумувати зміст дидактичного матеріалу й самостійно підбирати підстави для класифікації.

Висновки. Отже, навчаючи дитину здійснювати класифікацію, можна сформулювати такі вміння:

- співвідносити конкретний об’єкт із заданим дорослим класом і, навпаки, конкретизувати задане дорослим поняття через окремі (зарахування);
- групувати об’єкти на основі самостійно знайдених спільних ознак і позначати утворену групу словом (дії узагальнення та позначення);
- розподіляти об’єкти за класами (дії класифікації).

Список використаної літератури

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – Москва, 1991. – 385 с.
2. Иванова А. Я. Обучаемость как принцип оценки умственного развития детей / А. Я. Иванова. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 172 с.
3. Калмыкова З. И. Обучаемость и принципы построения методов ее диагностики / З. И. Калмыкова // Проблемы диагностики умственного развития учащихся. – Москва, 1975. – С. 32–46.
4. Ладивір С. О. Пізнавальний розвиток старшого дошкільника / С. О. Ладивір // Дошкільна освіта. – 2004. – № 1 (3). – С. 39–48.
5. Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже. – Москва, 1987. – 312 с.
6. Ульєнкова У. В. Формирование общей способности к учению у шестилетних детей / У. В. Ульєнкова // Дошкольное воспитание. – 1989. – № 4. – С. 15–22.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2016.

Волкова В. А., Васильева Б. А. Содержание понятия “обучаемость” детей дошкольного возраста

В статье рассмотрены взгляды ученых на сущность понятия “обучаемость” касательно детей дошкольного возраста, которое определяют как совокупность интеллектуальных свойств человека, от которых зависит продуктивность учебной деятельности. Теоретически обосновано, что обучаемость тесно связана с умственным развитием, однако эти понятия не тождественны. Обозначено, что повышение уровня обучаемости зависит от формирования навыков управления познавательными процессами, языковых навыков, способности к пониманию и использованию различных видов знаковых систем. Установлено, что сформированность операций классификации и сериации является центральным показателем уровня интеллектуального развития ребенка. Отмечено, что овладение классификацией способствует пониманию ребенком того, что лежит в основе сходства и различия предметов, развитию умения выделять общезначимое свойство.

Ключевые слова: обучаемость, способности, умственное развитие, классификация.

Volkova V, Vasilyeva B. The Content of the Concept of “Learning” of Children of Preschool Age

In the article the scientists’ views on the essence of the concept of “learning” for children of preschool age, which is defined as a set of human intellectual property, from which – in the presence and relative equality of the other initial conditions (initial minimum

of knowledge, positive attitudes to learning etc.) depends on the productivity of educational activity. Learning is characterized by: generalized mental activity, its focus on abstraction and generalization essential to educational material; awareness of thinking, determined by the ratio of its practical and verbal-logical and right; flexibility of mental activity; the stability of mental activity; independent thinking, susceptibility to care. Learning is a relatively stable personality traits. This concept in its content more narrow than the concept of “ability”, which includes a high learning certain activities. It theorized that learning is closely related to mental development, but these concepts are not identical. It is noted that higher learning is the general physiological conditions, but it also depends on the expertise, the level of formation of educational activity, manifested in different ways in different activities and in different school subjects. Increasing the level of learning depends on the formation of transition from preschool to the systematic training of school cognitive processes, management skills, language skills, ability to understand and use different types of sign systems. The notion of “learning” is associated with the concept of general abilities, which are regarded as properties of the psyche that contribute to the speed and ease in acquiring new knowledge, the breadth of their transfer. The higher learning, the faster and easier to acquire new knowledge of the person, the freer they operated in relatively new condition, the higher the rate of its mental development. Maturity classification and seriation of operations is a central indicator of the level of intellectual development of the child. Mastering classification contributes to the understanding of the child that is the basis of the similarities and differences between objects, the development of the ability to highlight significant common features.

Key words: learning, ability, mental development, classification.